

ГЛАГОЛЪТ *СЪМ* В СТАРОБЪЛГАРСКИ И СТАРОАНГЛИЙСКИ ЕЗИК – ЛЕКСИКАЛНИ И ГРАМАТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ

Мария Анастасова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Мария Анастасова. Глагол *быть* в древнеболгарском и древнеанглийском языках – лексические и грамматические особенности

В данной статье рассматривается глагол с экзистенциальной семантикой из ядра языковой системы – *быть* – в древнеболгарском и древнеанглийском языках. На основе сравнения его лексических значений и грамматических употреблений в обоих языках предполагаем, что производные формы корня **es* изначально использовались для выражения существования и тождества, а формы корней **bhV* и **h₂wes-* – только для выражения существования. Позже идея существования объединяет корни **bhV* и **es* в единую парадигму. Формальное противопоставление корней становится средством выражения разных грамматических категорий глагола. Наблюдается сходство в лексических и грамматических функциях глагола *быть* в древнеболгарском и древнеанглийском языках.

Ключевые слова: копула, полнозначный глагол, тождество, существование, лексическое значение, грамматическое значение

Maria Anastasova. The Verb *to Be* in Old Bulgarian and Old English – Lexical and Grammatical Characteristics

The present article deals with the verb *to be* in Old Bulgarian and Old English. Comparing the verb's lexical meanings and grammatical uses we assume that the forms derived from the root **es* were originally used to express existence and identity, and the forms of the roots **bhV* and **h₂wes-* were only used to express existence. Later, the idea of existence united **bhV* and **es* into a single paradigm. The formal opposition of roots becomes a means of expressing different grammatical categories of the verb. It is clearly visible that there exist similarities in the lexical and grammatical functions of the verb *to be* in Old Bulgarian and Old English.

Key words: copula, full verb, identity, existence, lexical meaning, grammatical meaning

Целта на настоящата статия е да очертае приликите при глагола с екзистенциална семантика (*съм*) в старобългарски и староанглийски език. Този глагол е от ядрото на езиковата система. Проследяването на

лексикалната и граматичната му реализация в отделни езици позволява извеждането както на техните универсални, така и на уникалните им особености. Старобългарският глагол *вѣстн/вѣстѣ* и староанглийският *bēon/wesan* освен сходство в лексикалното си развитие демонстрират сходство и в граматичните си функции.

Според Е. Бенвенист глаголят *съм* съществува като две отделни лексеми с различни функции – глагол *връзка (копула)* и *пълнозначен* глагол. В много от езиците обаче тези две лексеми са се слели (Бенвенист 1974: 203).

Във функция на копула глаголят е изразявал тъждество между носител и признак. Когато *съм* има функция на глагол връзка, са възможни следните варианти – да бъде пропуснат или да бъде изразен. В много езици именните компоненти са свързани, без да се употребява някакъв глагол. Такива примери откриваме в руски (*Собака – млекопитающее*) и в унгарски (*A kutya emlős*). Бенвенист обяснява, че в подобни езици тъждеството между двата именни члена се означава с помощта на нулева морфема (или пауза) (Бенвенист 1974: 205).

В древносемитските езици отсъства глагол *съм* и тъждеството между двата именни компонента се осъществява по два начина – чрез пауза или чрез местоимение. Примерите, които Е. Бенвенист предлага, са от арамейски. В първия случай двата именни елемента се поставят непосредствено един до друг, а при изговор между тях се прави пауза, която няма графично означаване – т. е. графично отсъства какъвто и да е специален изразител на тъждеството (*malkūteh malkūt ‘ālam* ‘неговото царство – вечно царство’). Във втория случай се използва местоимение в 3 л. ед. ч. или мн. ч., поставено между субекта и предиката (*elāhkōn hū ‘elāh ‘elāhīn* ‘вашият бог, той (= е) бог на боговете’). Подобни изразители на тъждество се наблюдават и в арабски (Бенвенист 1974: 206)¹.

Друг начин за предаване на тъждество е с помощта на глаголна форма, различна от тази, която се използва за изразяване на съществуване. Например в латински глаголят *esse* придобива функцията на глагол връзка, когато идеята за съществуване се прехвърля към глаголите *existere/extare*. Такъв тип диференциация се среща и в други езици – ирландски, кучански (*nes-* и *stare*), испански (*ser* и *estar*), сиамски и др. В тези езици разграничаването между значенията „тъждество“ и „съществуване“ се прави с помощта на лексикална иновация (Бенвенист 1974: 208 – 209).

¹ Още относно алтернативните начини за изразяване на тъждество вж. в Бенвенист 1974: 206 – 208.

Последната възможност, която се среща в повечето индоевропейски езици, е един и същи глагол да се използва и за изразяване на съществуване, и като глагол връзка. Пример за език, в който се наблюдава подобно явление, е френският, в който няма разграничаване между *être* и *exister*. Така в него не е налична нито опозицията, която откриваме в руски (нулева морфема : *есть* и различие в падежа, необходим след предиката – им. п. : тв. п.), нито пък като тази в испански (*ser* : *estar*). Според Бенвенист това своеобразно сливане в известна степен опростява функционирането на флексите на времената, тъй като се установяват по-регулярни парадигми, а граматичната връзка получава и лексикално изразяване – *съм* става лексема, която може да означава и съществуване, и тъждество (Бенвенист 1974: 209).

Два различни глаголни корена – **bhV* (V – вокал) за представяне на съществуване, наличие на субстанция или явление, които имат пространствена и времева определеност, и **es* за изразяване на съществуването на носител и тъждествен с него признак без определеност в пространството и във времето – се наблюдават в класическите индоевропейски езици. В старогръцки има 2 глагола с отделни парадигми: **es* > *εἶ-μι* ‘съм, бивам, съществувам, трая, живея; случва се’ и **bū* > *φύω*, който има транзитивна и интранзитивна употреба: I транз. ‘раждам, произвеждам, създавам’; II интранзит. – ‘раста, израствам; притежавам; съм, съществувам, намирам се’. В латински също има 2 отделни парадигми за сегашно време: от корена **es* – ед. ч. *sum, es, est* и т. н., и от корена **bi* > *fi* ‘ставам, бивам’ – ед. ч. *fiō, fis, fit* и т. н. (вж. Джелъова 2002: 125 и Войнов и др. 1992: 221, 889).

Сливането на корените **bhV* и **es* в една парадигма се основава на общото им значение *съществуване, наличие*.

Благодарение на формалните си различия обаче двата корена се специализират в изразяване на отделни глаголни категории и техните грамеми: **bhV* става показател за разновременност с момента на говоренето с две прояви – предходност и следходност. Коренът с показател **bhV* се използва за образуването на бъдеще и минало време на *съм* (**bho-n*, **bhū*) в старобългарски, както и на бъдеще време в староанглийски – *bið*.

В староанглийски за образуване на миналото време на *съм* се използва трети корен – **h₂wes-* ‘оставам, живея, продължавам да съществувам’.

За корена **es* се солидаризираме със сжденията на А. Джелъова, инспирирани от анализа на Е. Бенвенист, за глагола *съм*:

При глагола с корен **es* има неразчлененост на идеята за съществуване, състояние и процес. С корена **es* се образуват форми без локализация във времето, които определяме като сегашно време само по един признак – ак-

туалност в момента на изказването, но съществуването като непрекъснатост е било, е и ще продължава неизвестно докога. При корена *es* липсва идея за начало, край и за насоченост.

(Джельова 2015: 129 – 130)

Двата корена – **bhV* и **es*, от индоевропейския праезик и образувателните *от* и *чрез* тях синтетични и аналитични езикови структури следват сходни модели в развитието си в старобългарски и в староанглийски, което ще проследим, като направим парадигматична (1), лексикална (2) и граматична съпоставка (3) на техните прояви.

1. В старобългарски коренът **es-* се обединява с корените **bhū-*, **bē*, **bī*, **bon-d* с разширител *d* (Джельова 2012: 152). Формите от основата *вжд-* – *вждж*, *вждѣши* и т. н., са с окончанията за сегашно време, но се използват за изразяване на бъдеще време. Според Ив. Добрев при глагола *вѣтити* формите *вѣсмь*, *вѣси* и формите *вждж*, *вждѣши* образуват суплетивна видова двойка² – формите от корен **es* са от несвършен вид, а тези от **bon-d* са от свършен (вж. Добрев 1991: 268). Последните се смятат за единствените специални форми за бъдеще време в старобългарски. Производните глаголи *сѣвѣтити*, *нзѣтити* и др. образуват бъдеще време по същия начин (Славова 2017: 294).

Аористните форми в старобългарски възхождат към корена **bhū-*: ед. ч. 1 л. *вѣхъ*, 2 л. *вѣ/вѣстѣ*, 3 л. *вѣ/вѣстѣ*. Има няколко теории относно произхода на второ- и третоличните аористни форми. Някои виждат в разширителя *-стѣ* запазена сигма и окончание; други смятат, че формата е получена по-скоро под влияние на формата за сегашно време – *вѣстѣ* (Хабургаев 1974: 282, цит. по Славова 2017). Според Иван Добрев обаче не е редно във формата *вѣ-стѣ* да се търси запазена сигма, тъй като тя възхожда към *bhu-H₂-dh-t*, където *dt* се разподобява в ст. Наставката *dh* е означавала достигнато състояние. В подкрепа на това твърдение е и фактът, че „във 2 и 3 л. ед. ч. праславянският и старобългарският аорист е по правило асигматичен“ (Добрев 1982: 76).

За имперфект в старобългарски са се използвали формите с корен **bē* > *вѣ* с имперфектни окончания *вѣ-ахъ*, *вѣ-ашѣ*, *вѣ-ашѣ*, *вѣ-ахомъ*, *вѣ-ашѣтѣ*, *вѣ-ахж* или с аористни окончания след него: *вѣ-хъ*, *вѣ*, *вѣ*,

² В старобългарски има още няколко глагола, които образуват видови двойки от различни корени. Повече вж. в Добрев 1991: 268.

в'ѣхѡмѣ, в'ѣстѣ, в'ѣшѡ (Джельова 2019: 144). За в'ѣ-хѣ, в'ѣ, в'ѣ, в'ѣ-хѡмѣ, в'ѣ-стѣ, в'ѣ-шѡ/в'ѣ-хѣ се смята, че са аористни по произход, но са се използвали като форми на имперфекта. Ив. Харалампиев предполага, че имперфектните форми в'ѣхѣ, в'ѣшѣ и т. н. са се появили по-късно, но бързо са се свили до в'ѣхѣ, в'ѣшѣ и т. н. Вероятно това явление е свързано със замяната на аористните форми с имперфектните, което се наблюдава в среднобългарски, а старите аористни формите в'ѣхѣ, в'ѣ/в'ѣстѣ са започнали да се използват за образуване на условно наклонение (вж. Харалампиев 2001: 143).

Освен формите за сегашно време *ѣсмѣ, ѣсн, ѣстѣ, ѣсмѣ, ѣстѣ, сѣтѣ* от корена **es* се образува и сегашното деятелно причастие *с-гы*. За разлика от него миналите деятелни причастия се формират от корена **bhū* – *в'ѣ-вѣ* и *в'ѣ-л-ѣ*. От същия корен се образува и формата *в'ѣш-ѡ-шт-ѡга*, която се състои от корен за минало свършено време и показател за сегашно деятелно причастие. Формата е регистрирана в староруски преписи (Джельова 2002: 125).

В старобългарски единствената морфема, която може да стои пред корена **es-* на глагола *сѣм*, е отрицателната частица *не*. Отрицателната частица се е сляла с формите на глагола *сѣм*, като след „фонетични преобразувания формите в старобългарски са *нѣсмѣ* (*ne esmī > neesmī > nēsmī*), *нѣсн* (*ne essi > nēssi > nēsi*)“ (Джельова 2015: 131). Сливането на частицата с корена отличава тези отрицателни форми от останалите отрицателни форми на глаголите в старобългарски. В староанглийски отрицателната частица също се слива с корена **es-*, но тя би могла да се слее и с др. глаголи – напр. *habban, willan* и т. н.

Смята се, че в парадигмата на глагола *сѣм* в староанглийски има 3 различни корена: формите с *b-* идват от староанглийския глагол *bēon*, който възхожда към праиндоевропейския корен **bhV-*; тези за минало време възхождат към праиндоевропейския корен **h₂wes-*; сегашното спрежение на глагола *wesan* пък идва от праиндоевропейския корен **h₁es*.

В староанглийски има две парадигми за сегашно време на глагола *сѣм*: едната е наследник на праиндоевропейския корен **h₁es-*, а другата – на корена **bhV-* (представен от *bēon* в староанглийски). Тук е важно да уточним, че макар повечето автори да отбелязват формите *eom, eart* и т. н. като сегашна парадигма на инфинитива *wesan*, те всъщност са наследници на праиндоевропейския корен **h₁es-*, който в прагермански

не е имал инфинитивна форма и форми за минало време. Инфинитивът и формите за минало време са се образували от корена **h₂wes-*.

Интересно е, че формите на *bēon* са влезли в спреженията на останалите западногермански езици, но само в староанглийски са се развили като отделна паралелна парадигма. Няма пълна сегашна парадигма на глагола с корен **bheu-* в готски или старонорвежки (Дитер 1900, цит. по Вишер 2008).

Съществуват две теории относно появата на паралелните парадигми в староанглийски. Според едната наличието на суплетивно спрежение в западногерманските езици се дължи на ранен езиков контакт с келтските племена, а двете отделни парадигми в староанглийски са архаична черта, наследена от ранния западногермански (Шумахер 2007: 194 – 195, цит. по Вишер 2008). Според другата още в ранните западногермански диалекти двата корена са се слели в обща парадигма на глагола *съм*, а отделните парадигми в староанглийски по-скоро се дължат на по-късно келтско влияние – след заселването на Британските острови от германски племена (Луц 2009: 194 – 195).

Част от формите влизат в употреба по-късно – причастията *bēonde* и *(ge)bēon* се появяват в текстове от XI в. (Кембъл 1991: 350).

В различните паметници и диалекти се откриват и фонетични варианти на формите в спрежението на *съм* в староанглийски. Тези варианти са резултат от нормални звукови промени³ (Кембъл: пак там).

В нортумбрийския диалект липсват формите за повелително наклонение от инфинитива *wesan*. Според Кембъл разликата между повелителните форми на *wesan* и *bēon* е по-скоро диалектна, а не семантична – формата *bēo* се среща в западносаксонския и мерсийския диалект (никога в нортумбрийски), а формата *wes* е характерна за нортумбрийския, но се появява и в западносаксонския, и в мерсийския (Кембъл 1991: 350 – 351).

Подобно е и различието в употребите на инфинитива и на подчинителното наклонение. Инфинитивът *bēon* (*bīon*, *bīan*) е присъщ на западносаксонския и на мерсийския диалект, а *wosa* – на нортумбрийския. В Ръшуъртовата глоса веднъж е употребена формата *wesa*, а в Линдисфарнските евангелия – веднъж *bīan*. Що се отнася до подчинителното наклонение, формата *sīe* откриваме в ранния западносаксонски, кентския, нортумбрийския, както и във Веспасианския псалтир, а *bēo* – в Ръшуъртовата глоса. Формата *bēo* започва да се употребява в ранния западносаксонски, а в късния период става преобладаваща, докато в

³ За различните варианти вж. Кембъл 1991: 350.

нортумбрийския диалект *bēo* се използва само в Линдисфарнските евангелия (Кембъл 1991: 351).

Отрицанието при формите на глагола *wesan* ‘съм’ става с помощта на частицата *ne*, която често се клитизира и се слива с глагола. Така вместо *ne + is* имаме формата *nis*. Отрицателната частица не се слива обаче с формите на *bēon*. Аналогично е положението и в старобългарски при двата корена **es* и **bhV*: нѣсмь — не вѣахъ, не вѣдѣтъ.

От изложеното дотук става ясно, че макар и да има някои разлики между спреженията на глагола *съм* в старобългарски и староанглийски, всъщност между тях съществуват и доста прилики. След формалното сравнение на парадигмите предстои да съпоставим значенията на двата глагола.

2. За да проследим основните лексикални значения, в които глаголят *съм* може да се прояви в старобългарски и староанглийски език, предлагаме паралелни употреби от Мариинското евангелие и Уесекските евангелия. Изборът на тези текстове е продиктуван от две основни причини: 1) не съществуват друг тип паралелни текстове на старобългарски и староанглийски; 2) двата текста са от един и същи период – и Мариинското евангелие, и Уесекските евангелия са датирани около края на X в. – началото на XI в.

Базирали сме извадката на основните лексикални значения на глагола *съм* на изброените употреби в речниковата статия за глагола *вѣтън* в *Старобългарски речник* (Иванова-Мирчева, ред. 1999: 127 – 129) и сме добавили и успоредните примери от староанглийски:

1) Съм, съществувам:

исконн.	<u>вѣаше</u>	слово.	и	слово	<u>вѣаше</u>	отъ ба
в началото	беше	слово	и	словото	беше	от бога
<i>on frumðe</i>	<u>wæs</u>	<i>word</i>	<i>and</i>	<i>þæt word</i>	<u>wæs</u>	<i>mid gode</i>
в началото	бе	слово	и	онова слово	бе	с/от бог

‘В начало беше Словото, и Словото беше у Бога’⁴ Йо 1.1

2) Намирам се, оказвам се някъде, пребивавам, живея:

<u>вѣахъ</u>	же	тоу	женъ	мъногъ	нз далече	зѣрашта
бяха	прочее	там	жени	много	от далече	гледащи
<i>witodlice</i>	<i>þær</i>	<u>wæron</u>	<i>manega</i>	<i>wif</i>		<i>feorran...</i>
наистина	там	бяха	много	жени		отдалеч...

‘Там бяха също и гледаха отдалеч много жени’ Мт 27.55

⁴ Примерите от старобългарски са по Ягич 1883, а тези от староанглийски – по Брайт 1893, Брайт 1904, Брайт 1905, Брайт 1910. Преводът на съвременен български език е по Библия. Синаodalно издание (1982).

3) Налице съм, има (ме) – глаголът влиза в синонимия с *имам*:

сила	гѣѣ	вѣ	цѣлантн	ѡ
сила	господня	беше	да лекува	ги
<i>Drihtnes</i>	<i>mægen</i>	<i>wæs</i>	<i>hig</i>	<i>ið gehælenne</i>
Господня	сила	беше	тях	да лекува

‘и Той имаше сила Господня да ги изцерава’ Лк 5.17

4) Ставам, случвам се, извършвам се, настъпвам:

и	вѣдѣтъ	гладн	и	пагоубѣ.	и	трусн	по мѣста
и	ще бъдат	глад (мн. ч.)	и	гибел (мн. ч.)	и	трусове	по места
<i>and</i>	<i>manncwealmas</i>	<i>bēoð</i>	<i>and</i>	<i>hungras</i>	<i>wīde</i>	<i>geond land</i>	
и	болести	ще бъдат	и	глад (мн. ч.)	далече	из земята	
<i>and</i>	<i>eorþan</i>	<i>styrunga</i>					
и	на земята	трусове					

‘и на места ще има глад, мор и трусове’ Мт 24.7

5) Произхождам, родом съм отнякъде:

вѣ	же	Филипъ	отъ	Витсаиды
беше	прочее	Филип	от	Витсаида
<i>sōþlice</i>	<i>Philippus</i>	<i>wæs</i>	<i>fram</i>	<i>Bethzaida</i>
наистина	Филип	беше	от	Витсаида

‘А Филип беше от Витсаида’ Йо 1.44⁵

6) Принадлежа, притежание съм (на някого):

аштѣ	поклонниш са	прѣдъ мноѡж.	вѣдѣтъ	тебѣ	всѣѣ
ако	поклониш се	пред мен	ще бъдат	на тебе	всички [неща]
<i>witodlice</i>	<i>ealle</i>	<i>hig</i>	<i>bēoð</i>	<i>þīne</i>	<i>gif þū geēaðmētst</i>
наистина	всички	те	ще бъдат	твои	ако ти се поклониш
<i>beforan</i>	<i>mē</i>				
пред	мен				

‘ако, прочее, ми се поклониш, всичко ще бъде Твое’ Лк 4.7

За употребата на *съм* при изразяване на тъждество можем да посочим следните примери:

доброе	же	сѣмѡ	се	сѡтъ.	сѡвѣ	цѣрствѣ.
доброто	прочее	семе	това	са	синовете	на царството
<i>þæt</i>	<i>gōde</i>	<i>sæd</i> ,	<i>þæt</i>	<i>synt</i>	<i>þæs</i>	<i>heofonlican rīces</i>
онова	добро	семе	онова	са	на това	небесно царство
						деца

‘доброто семе, това са синовете на царството’ Мт 13.38

3. След като изяснихме лексикалните значения на *вѣтн* и *bēon/wesan*, ще посочим и основните им граматични функции.

⁵ В Ягич 1883: 318 този стих е отбелязан като Йо 1.45.

Както в повечето европейски езици, глаголят *съм* и в старобългарски, и в староанглийски може да бъде част от съставно именно сказуемо:

азъ	<u>есамъ</u>	пѣтъ	и	истина	и	животъ
аз	съм	път	и	истина	и	живот
<i>ic</i>	<u><i>eom</i></u>	<i>weg</i>	<i>and</i>	<i>sōðfæstnys</i>	<i>and</i>	<i>lif</i>
аз	съм	път	и	истина	и	живот

‘Аз съм пътят и истината и животът’ Йо 14.6

Тук **вѣтън** и *bēon/wesan* се появяват в основното си лексикално значение, а именно ‘съм’. В по-старото и в съвременното състояние на двата езика глаголят *съм* се комбинира със съществителни, прилагателни, числителни имена и местоимения.

Глаголят **вѣтън** се обединява и със сегашни деятелни причастия. Смята се, че тези конструкции са калка от гръцки (Давидов 1991в: 308).

Когато сегашното деятелно причастие се съчетае с формите **вѣдѣ**, **вѣдѣши** и т. н., се образува конструкция, която се използва за означаване на бъдещи действия:

ѣ	се	<u>вѣдѣши</u>	<u>мълчуа</u>	и	не можѣ	проглаголатн
и	ето	ще бъдеш	мълчащ	и	не можеш	да проговори
<i>and nū</i>	<i>þū</i>	<i>byst</i>	<i>suwiende</i>	<i>and</i>	<i>þū</i>	<i>sprecan</i>
и	сега	ти ще бъдеш	мълчащ	и	ти	да говориш
<i>ne miht</i>	<i>oð þone</i>	<i>dæg...</i>				
не	може	до онзи	ден			

‘и ето, ти ще мълчиш и не ще можеш да говориш’ Лк 1.20

Според А. Давидов това значение на конструкцията е обусловено от значението на **вѣдѣ**. В редки случаи е възможна и десемантизация на **вѣдѣ** (Давидов 1991в: 308).

Сегашното деятелно причастие се съчетава и с други форми на глагола **вѣтън**. Приема се, че в тези случаи конструкцията перифразира лични глаголни форми за означаване на обичайно действие или подчертава съдържанието на глагола (Иванова-Мирчева, ред. 1999: 129):

ѣ	<u>вѣ</u>	<u>проповѣдаа</u>	на	сѣнѣаништнхъ	нхъ...
и	беше	проповядващ	на	синагогите	на тях
<i>and hē</i>	<i>wæs</i>	<i>bodigende</i>	<i>on</i>	<i>heora</i>	<i>gesamningum</i>
и	той	беше проповядващ	на	техни	синагоги

‘И проповядваше в синагогите им...’ Мк 1.39

Както се вижда, подобна конструкция съществува и в староанглийски. Няма единно мнение дали тя е родоначалникът на съвременните прогресивни форми. Учените не могат да стигнат и до консенсус относно произхода ѝ – според някои тя е възникнала самостоятелно⁶, а според други – под влияние на друг език. Най-многобройни са под-

⁶ Вж. Никел 1966 и Висер 1963 – 1973.

дръжниците на теорията за влияние от латински (а и гръцки)⁷. Има и предположения, които обаче имат слаба научна обосновка, че конструкцията е възникнала по френски образец⁸. Според последната теза възникването ѝ е предизвикано от келтски езиков контакт, тъй като в британската група езици съществуват много сходни конструкции⁹.

Конструкцията има няколко основни значения. Едно от тях, както и при съвременния прогресив, е дуративното. Друга функция е била очертаването/рамкирането на някакво друго действие, като действието, изразено чрез *beon/wesan* + *-ende*, обикновено е било незавършено. В комбинация със сегашно причастие глаголът *съм* е можел да изразява и бъдещи действия, повторяеми действия и навици, както и да поставя акцент върху действието, означено от причастиято.

Друга изключително важна функция на глагола *вѣтън* е участието му в състава на аналитичните глаголни форми, често наричани сложни глаголни времена. Глаголът влиза в състава на формите на перфект, плусквамперфект и футурум екзактум. В староанглийски глаголът *beon/wesan* също служи за образуване на по-стария тип перфект, плусквамперфект и футурум екзактум. Постепенно тези форми влизат в конкуренция с формите, които съдържат глагола *habban*. В периода, от който са Уесекските евангелия, активните перфектни форми с *beon/wesan* се използват с интранзитивни глаголи, които означават движение или промяна – повечето са глаголи за движение.

При старобългарския перфект глаголът *вѣтън* е във формите си за сегашно време (*всмь*, *всн* и съответните отрицателни форми *нѣсмь*, *нѣсн*):

гн	в	таланѣта	ли	есн	прѣдалъ.	се
господарю	два	таланта	ми	си	предал	ето
другаѣ	дѣва	привѣтътъ	нма.			
другите	два	придобих	с/чрез тях			
<i>Hlāford,</i>	<i>twā</i>	<i>pund</i>	<i>þū</i>	<i>mē</i>	<i>sealdeſt;</i>	<i>nū</i>
господарю	две	монети	ти	ми	даде	сега
<i>ic</i>	<i>hæbbe</i>	<i>geſtrýnyd</i>	<i>ōðre</i>	<i>twā.</i>		
аз	имам	придобити	други	две		

‘господарю, ти ми предаде два таланта: ето, аз спечелих с тях други два’
Мт 25.22¹⁰

⁷ Вж. Йесперсен 1909 – 49, Райт 1951 и Мосе 1938.

⁸ Вж. Айненкел 1914.

⁹ Вж. Митендорф, Попе 2000.

¹⁰ Тук няма съответствие на старобългарската перфектна форма със староанглийски, но форма, наподобяваща днешния перфект, преводачът на староанглийски е поставил в друга част на същия стих.

Както се вижда, и в староанглийски е използвана перфектна форма, но на друго място, а причастието е комбинирано с глагола *habban*. Съществуват обаче и примери с *beon/wesan*:

hit ys tīma ys cūmen

то е време е дошло

‘Свърши се, дойде часът’ Мк 14.41

Вече отбелязахме, че в периода X – XI в. (откогато са Уесекските евангелия) преобладаващите употреби на глагола *beon/wesan* са с интранзитивни глаголи за движение и промяна. Можело е причастието да бъде склонено, но по-често са му липсвали окончания.

При аналитичната перфектна структура мястото на *вѣтън* в старобългарски е подвижно – стои пред или след причастието (Мейе 1951: 212, 387). Според Ваян глаголът *съм* най-често има поведение на полунклитика (Ваян 1952: 280). Сходно явление се наблюдава и в староанглийски – глаголът *съм* се позиционира пред причастието или след него. Съществувал е и трети вариант в староанглийски, при който между тези два компонента има други части на изречението и тогава причастието и глаголът *съм* образуват рамкова конструкция.

Отрицателната частица може да е пред спомагателния глагол и да е слята с корена **es > ɛs-* или да стои пред причастието (Давидов 1991a: 299):

отроковнца	<u>нѣстѣ</u>	<u>оумрѣла</u>	нѣ	спитѣ.			
девојката	не е	умряла	а	спи			
<i>nīs</i>	<i>þis</i>	<i>mæden</i>	<i>nā</i>	<i>dead</i>	<i>ac</i>	<i>hēo</i>	<i>slæpð.</i>
не е	тази	девојка	въобще	умряла	но	тя	спи

‘Детето не е умряло, а спи.’ Мк 5.39

мьнѣ	никогаже	<u>не</u>	<u>далѣ</u>	<u>еси</u>	козляте
на мен	никога	не	дал	си	козле/яре

‘и мене никога *дори* козле не си дал’ Лк 15.29¹¹

Смятаме, че в Мк 5.39 комбинацията на глагола *съм* с *dēad* в староанглийски също е пример за перфект. Макар от съвременна гледна точка *dēad* да е прилагателно име, то произхожда от тевтонската причастна основа **dau* в комбинация с причастните наставки **-þa* и **-da*, възхождащи към праиндоевропейската наставка **-to* (Клайн 1966: 405). Смятаме, че често *dēad* се появява на място, на което се очаква да има

¹¹ В този пример на староанглийски съответства претеритна форма, което никак не е учудващо, тъй като категорията на перфекта все още е в процес на установяване.

минало причастие с активна семантика. Висер също посочва *is dead* като пример за конструкция, състояща се от глагола *съм* и минало причастие (Висер 1963 – 1973: 48).

Друга употреба на глагола *вѣтити* е при образуването на формите на плусквамперфект. В тях той участва с имперфектните си форми – *вѣтахъ*, *вѣташе* и т. н., или с аористните си форми с имперфектно значение – *вѣхъ*, *вѣ* и т. н.:

законооучителе.	иже	<u>вѣтахъ</u>	<u>прншѣхъ</u>	отъ	вѣсѣкоуа	всех
закоучители	които	бяха	дошли	от	всички	села
галилеенскы	и	иудейскы				
Галилейски	и	Иудейски				

‘законоучители, на дошли от всички села на Галилея и Иудея’ Лк 5.17

Аналогично миналото време на *beon/wesan* се използва при по-старите форми за плусквамперфект в староанглийски. Тук отново се появяват причастия на интранзитивни глаголи. Причастията са склонени или несклонени. Пример за подобна форма е:

<i>ðā</i>	<i>for</i>	<i>sē</i>	<i>hālend</i>	<i>and</i>	<i>gemētte</i>	<i>þæt</i>	<i>hē</i>	<i>wæs</i>
като	дойде	този	лечител	и	намери	че	той	беше
<u>forðfaren</u>	<i>and</i>	<i>for</i>	<i>fēower</i>	<i>daȝon</i>	<u>bebyrged.</u>			
умрял	и	за	четири	дни	погребан			

‘Като дойде Исус, намери, че той е вече от четири дена в гроба.’ Йо 11.17

Примерът в Йо 11.17 е доста интересен, тъй като глаголят *съм* е комбиниран с 2 причастия – едното от тях явно има пасивно значение (*bebyrged*), а другото няма как да се изтълкува като пасивно. Семантиката му е по-скоро на активно причастие в рамките на перфектна конструкция (*forðfaren*).

Много честа е употребата на *is/wæs* и синонимния им глагол *wearþ* в комбинация с причастието *geworden* – форма на глагола *weorþan*. Смятаме, че тези форми също имат активно перфектно значение, тъй като с причастие от интранзитивния глагол *weorþan* пасивно тълкувание не изглежда възможно:

<i>and</i>	<i>þær</i>	<u>wearð</u>	<u>geworden</u>	<i>mycel</i>	<i>smyltness</i>
и	там	беше	(на)станала	голяма	тишина

‘и настана голяма тишина’ Мт 8.26

Глаголят *съм* участва и във формите на футурум екзактум. Тук той отново се обединява с минало деятелно II причастие, но във формите за футурум екзактум участват формите *вѣдѣ*, *вѣдѣши* и т. н. Примери за футурум екзактум се срещат доста рядко в старобългарски (Давидов 1991б: 307). Те напълно липсват в евангелските текстове (Мирчев 1972: 90), затова ще цитираме пример от друг старобългарски паметник:

аще на[sic] то сътворниъ. владѣхъгы подражали бъдемъ
 ако това направим на владци подражавали ще бъдем
 ‘ако това направим, на владците бихме подражавали’ Супр 379.11

С глагол **вѣтън** се образуват аналитичните форми на условно наклонение в старобългарски. По-старият вариант използва специални форми на **вѣтън** – **внмиъ**, **вн** и т. н., които почти не се срещат самостоятелно. Бругман изразява предположение, че тези форми може би са остатък от някогашния опатив, който се е образувал от комбинация между тези форми и супин (Бругман 1922: 587, цит. по Давидов 1991г). Впоследствие старинните форми на **вѣтън** са изместени от аористните – **вѣхъгъ**, **вѣ** и т. н., които по-нататък в развитието на езика се използват предимно в рамките на условното наклонение. Влиянието на старинните форми обаче личи във възникналите по-късно форми от типа **внхомъ**, **вншѡ** (Давидов 1991г: 313):

се	же	вѣднѣе.	‘ко аще	<u>вн вѣдѣхъгъ</u>	<u>гнъ</u>	хрома.
това	прочее	знайте	[че] ако	би знаел	господарят	на дома
вѣ	кѡж	стражж	татъ	<u>прдѣтгъ.</u>	<u>вѣдѣхъгъ</u>	оуво
в	коя	стража	крадецът	ще дойде	бдял	прочее
вн.	ѡ	не вн	<u>оставнѡгъ</u>	<u>подѣръгътн</u>	хрома	своего.
би	и	не би	оставил	да подрие	дома	негов

‘Знайте и това, че ако стопанинът на къщата знаеше, в кой час ще дойде крадецът, той щеше да стои буден и нямаше да остави да му подкопаят къщата.’ Мт 24.43

Позицията на отрицателната частица не е строго определена – тя може да предхожда и спомагателния глагол, и причастието:

н	аще	не вншѡ	<u>прѣкратнѡн сѡ</u>	дъне	тн.
и	ако	не бяха	прекратили се	дни	тези
не вн	оуво	<u>сѣпсѡ сѡ</u>	<u>плѣтъ</u>		
не би	прочее	спасила се	плът		

<i>And</i>	<i>buton</i>	<i>ѡa</i>	<i>dagas</i>	<u><i>gescyrte</i></u>	<u><i>wærun</i></u>
и	ако не	тези	дни	съкратени	бяха
<u><i>nære</i></u>	<i>nan</i>	<i>mann</i>	<u><i>hal</i></u>	<u><i>gewordyn</i></u>	
нямаше да е	никой	човек	здрав	станал	

‘И ако не се съкратяха ония дни, не би се спасила никоя плът’ Мт 24.22

добрѣа	<u>вн вѣмѡ</u>	ѡмоу	аштѣ	<u>сѡ вн</u>	<u>не роднѡгъ</u>	<u>ѡкъ</u>	тгъ
добре	би било	нему	ако	се би	не родил	човек	този
<i>betere</i>	<i>wære</i>	<i>þam menn</i>	<i>þæt hē</i>	<i>næfre</i>	<u><i>nære</i></u>	<u><i>ācenned</i></u>	
по-добре	би било	на онзи мъж	той	нивга	да не се е	родил	

‘добре щеше да бъде за тоя човек, ако не бе се родил’ Мт 26.24

Условното наклонение изразява значения за неосъществена вероятност, цел, намерение или възможност при определени условия. За изразяване на тези значения в староанглийски често се ползва форма за подчинително наклонение на пълнозначен глагол, но е много интересна и употребата на глагол *сѣм* в подчинително наклонение и минало причастие, което може да има активна или пасивна семантика. Както се вижда в Мт 24.22, в старобългарски и в староанглийски има две аналитични конструкции: в старобългарски – в условно наклонение, а в староанглийски – минала форма на *сѣм* в подчинително наклонение и минало причастие. Тук не е съвсем ясно дали първото причастие в староанглийски (*gescyrte*) е активно, или пасивно. В старобългарски приемаме, че имаме причастие във възвратно-среден залог. Сходна е ситуацията и в Мт 26.24.

Формите за страдателен залог също се образуват с помощта на *бѣти* (в сегашно време, имперфект, аорист и бъдеще време) + минало страдателно причастие. Формите от типа *посѣланъ естѣ* имат значение на перфект в страдателен залог, а тези от типа *посѣланъ вѣ* на плусквиперфект в страдателен залог (Добрев 1982: 260 – 261).

Примери за аналитични страдателни форми в старобългарски има и със сегашно страдателно причастие, но тук няма да ги разглеждаме, тъй като в староанглийски такива липсват.

Важно е да отбележим, че приемаме комбинациите от форми на глагола за съществуване *сѣм* + *мин. страд. прич.* за пасивен перфект:

вѣмъ	же	и	вѣсн	главѣ	всѣм	<u>ошѣтени</u>	<u>сѣтъ</u>
вам	прочее	и	косми[те]	на главата	всички	изчислени	са
<i>and sōþlice</i>	<i>ealle</i>	<i>ēowres</i>	<i>hēafdes</i>	<i>loccas</i>	<i>synt</i>	<i>getealde</i>	
и	наистина	всички	ваши	на глава[та]	кичури	са	преброени

‘а вам и космите на главата са всички преброени’ Мт 28.15

сѣтворниѡ						<u>наоучени</u>	<u>бѣша</u>
направиѡ						научени	бяха
<i>dydon</i>	<i>eall</i>	<i>swā</i>	<i>hig</i>	<i>gelærede</i>		<i>wæron</i>	
направиѡ	всичко	както	те	научени		бяха	

‘постъпиха, според както бяха научени’ Мт 10.30

и	еже	аще	раздѣрѣшиши	на	земн	бѣдетѣ
и	всичко	което	отвържеш	на	земята	ще бъде
раздѣрѣшено	на	небесѣхъ				
развързано	на	небесата				

<i>and swā</i>	<i>hwæt</i>	<i>swā</i>	<i>þū</i>	<i>unbindst</i>	<i>ofer eorþan</i>
и	това	което	ти	развържеш	на земята
<i>þæt byð</i>	<i>unbunden</i>	<i>on</i>	<i>heofonum</i>		
това	ще бъде	развързано	на	небесата	

‘и каквото развържеш на земята, ще бъде развързано на небесата’ Мт 16.19

В староанглийски конструкции от причастия на транзитивни глаголи и глагола *beon/wesan*, както и синонима му *weorþan*, изразяват пасивно значение. Приемаме, че подобно на старобългарски, форми от типа *is + мин. причастие* имат перфектно пасивно значение (Мт 10.30), *wæs + мин. причастие* – значение на пасивен плусквамперфект (Мт 28.15), а *bið + мин. причастие* – често значение на пасивен футурум екзактум (Мт 16.19).

Пасивните форми могат да се използват и в условно наклонение – *аштѣ нѣ вѣ тн дано* (Славова 2017: 376). Формално, а и семантично с известни модални нотки активните форми за условно наклонение доста наподобяват тези на перфекта. Условното наклонение, както и формите на перфекта в изявително наклонение, се образува от форма на глагола *вѣтн* – старите аористни форми *внмь, вѣ, вѣ* и т. н. или пък по-новите форми (също повлияни от аористните) – *вѣхъ, вѣ, вѣ* – и минало деятелно II причастие. Що се отнася до значението на формите, приемаме интерпретацията на А. Джельова и определяме условното наклонение „като възможност за реализиране на потенциален признак“ (Джельова 2019: 167).

В направения преглед ясно се очертават приликите както в лексикалните значения, така и в граматичните функции на глагола *съм* в старобългарски и староанглийски. Очевидно е, че и в двата езика първоначално формите на корена **es* са изразявали съществуване на носител и тъждествен с него признак, а тези с показател **bhV* – само съществуване. В староанглийски се използва и коренът **h₂wes-*, който е синонимен на корена **bhV* и означава ‘оставам, живея, продължавам да съществувам’. Постепенно разликите в значенията между корените **es* и **bhV* (във вариант с различна гласна) се заличават и те се обединяват в една парадигма. Формалното им разграничаване обаче се специализира в изразяване на различни граматични значения в синтетични и в аналитични структури, при което се наблюдава забележително сходство между старобългарски и староанглийски. Нашите наблюдения откриват перспектива за по-нататъшни изследвания в тази посока.

ЛИТЕРАТУРА

- Айненкел 1914:** Eienkel, E. Die Entwicklung des englischen Gerundiums. // *Anglia* 38, 1914.
- Бенвенист 1974:** Бенвенист, Э. *Общая лингвистика*. [Benvenist, E. *Obshhaya lingvistika*.] Москва: Прогресс, 1974.

- Брайт 1893:** Bright, J. W. *The Gospel of Saint Luke in Anglo-Saxon*. Oxford: Clarendon Press, 1893.
- Брайт 1904:** Bright, J. W. *The Gospel of Saint John in West-Saxon*. Boston, USA and London: D. C. Heath & Co., 1904.
- Брайт 1905:** Bright, J. W. *The Gospel of Saint Mark in West-Saxon*. Boston, USA and London: D. C. Heath & Co., 1905.
- Брайт 1910:** Bright, J. W. *The Gospel of Saint Matthew in West-Saxon*. Boston, USA and London: D. C. Heath & Co., 1910.
- Бругман 1922:** Brugmann, K. *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Berlin u. Leipzig: de Gruyter, 1922.
- Ваян 1952:** Ваян, А. *Руководство по старославянскому языку*. [Vaillant, A. Rukovodstvo po staroslavjanskomu yazyku.] Москва: Издательство иностранной литературы, 1952.
- Висер 1963 – 1973:** Visser, Fr. *An Historical Syntax of the English Language*. 4 vols. Leiden: E. J. Brill, 1963 – 73.
- Вишер 2008:** Wischer, I. On the use of *beon* and *wesan* in Old English. // Lenker, U, J. Huber & R. Mailhammer (eds.). *English Historical Linguistics 2008*. Amsterdam: John Benjamins, 2008, 217 – 236.
- Войнов и др. 1992:** Войнов, М., Вл. Георгиев, Б. Геров, Д. Дечев, Ал. Милев, М. Тонев. *Старогръцко-български речник*. [Voynov, M., Vl. Georgiev, B. Gerov, D. Dechev, Al. Milev, M. Tonev. Starogratsko-balgarski rechnik.] София: ДФ „София – принт“, 1992.
- Давидов 1991а:** Давидов, А. Минало неопределено време (перфект). // И. Дуриданов (гл. ред.). *Грамматика на старобългарския език*. [Davidov, A. Minalo neopredeleno vreme (perfekt). // I. Duridanov (gl. red.) Gramatika na starobalgarskiya ezik.] София: БАН, 1991, 299 – 300.
- Давидов 1991б:** Давидов, А. Минало предварително време (плюсквамперфект). // И. Дуриданов (гл. ред.). *Грамматика на старобългарския език*. [Davidov, A. Minalo predvaritelno vreme (pluskvamperfekt). // I. Duridanov (gl. red.) Gramatika na starobalgarskiya ezik.] София: БАН, 1991, 300 – 301.
- Давидов 1991в:** Давидов, А. Бъдеще време. // И. Дуриданов (гл. ред.). *Грамматика на старобългарския език*. [Davidov, A. Badeshte vreme. // I. Duridanov (gl. red.) Gramatika na starobalgarskiya ezik.] София: БАН, 1991, 301 – 308.
- Давидов 1991г:** Давидов, А. Условно наклонение. // И. Дуриданов (гл. ред.). *Грамматика на старобългарския език*. [Davidov, A. Uslovno naklonenie. // I. Duridanov (gl. red.) Gramatika na starobalgarskiya ezik.] София: БАН, 1991, 312 – 314.

- Джельова 2002:** Джельова, А. Лексикална и граматична характеристика на формите за сегашно и за минало свършено време на глагола за съществуване в старобългарския език. // *Пространства на езика и присъствието*. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Иван Куцаров. [Dzhelyova, A. Leksikalna i gramatichna harakteristika na formite za segashno i za minalo svarsheno vreme na glagola za sashtestvuvane v starobalgarskiya ezik. // Prostranstva na ezika i prisastvieto. Sbornik v chest na 60-godishninata na prof. d.f.n. Ivan Kutsarov.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2002, 125 – 135.
- Джельова 2012:** Джельова, А. Глагол быть – ядро языковой системы. [Dzhelyova, A. Glagol byt' – yadro yazykovoj sistemy.] // *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки* № 1, 2012, 150 – 154.
- Джельова 2015:** Джельова, А. *Типологична характеристика на глаголно-именните словосъчетания с родителен и с дателен падеж в старобългарския книжовен език. Дисертация.* [Dzhelyova, A. Tipologichna harakteristika na glagolno-imennite slovosachetaniya s roditelen i s datelen padezh v starobalgarskiya knizhoven ezik. Disertatsiya.] Пловдив, 2015.
- Джельова 2019:** Джельова, А. *Старобългарски език. Морфология.* [Dzhelyova, A. Starobalgarski ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2019.
- Дитер 1900:** Dieter, F. *Laut- und Formenlehre der altgermanischen Dialekte.* Leipzig: Reiland, 1900.
- Добрев 1982:** Добрев, И. *Старобългарска граматика. Теория на основите.* [Dobrev, I. Starobalgarska gramatika. Teoriya na osnovite.] София: Наука и изкуство, 1982.
- Добрев 1991:** Добрев, И. Вид на глагола и видови двойки. // И. Дуриданов (гл. ред.). *Граматика на старобългарския език.* [Dobrev, I. Vid na glagola i vidovi dvojki. // I. Duridanov (gl. red.) Gramatika na starobalgarskiya ezik.] София: БАН, 1991, 262 – 268.
- Иванова-Мирчева (ред.) 1999:** Иванова-Мирчева, Д., ред. *Старобългарски речник.* [Ivanova-Mircheva, D. (red.) Starobalgarski rechnik.] Том I. София: Валентин Траянов, 1999.
- Йесперсен 1909 – 1949:** Jespersen, O. *A Modern English Grammar on Historical Principles*, 7 vols. Copenhagen: Einar Munksgaard, 1909 – 1949.
- Кембъл 1991:** Campbell, A. *Old English Grammar.* Oxford: Clarendon, 1991.

- Клайн 1966:** Klein, E. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Vol. I. Amsterdam, London, New York, 1966.
- Луц 2009:** Lutz, A. Celtic Influence on Old English and West Germanic. // *English Language and Linguistics* 13.2, 2009, 227 – 249.
- Мейе 1951:** Мейе, А. *Общеславянский язык*. [Meillet, A. *Obshheslavyanskij yazyk*.] Перевод с второго франц. издания. Москва: Издательство иностранной литературы, 1951.
- Мирчев 1972:** Мирчев, К. *Старобългарски език. Кратък граматически очерк*. [Mirchev, K. *Starobalgarski ezik. Kratak gramaticheski ocherk*.] София: Наука и изкуство, 1972.
- Митендорф, Попе 2000:** Mittendorf, I., Er. Poppe. Celtic contacts of the English progressive? // Hildegard L. C. Tristram (ed.), *The Celtic Englishes II*. Heidelberg: Carl Winter, 2000, 117 – 145.
- Мосе 1938:** Mossè, F. *Histoire de la Forme Périphraстique Être + Participe Présent en Germanique. Deuxième Partie: Moyen-Anglais et Anglais Moderne*. Paris: Librairie C. Klincksieck, 1938.
- Никел 1966:** Nickel, G. *Die Expanded Form im Altenglischen: Vorkommen, Funktion und Herkunft der Umschreibung 'beon/wesan' + Partizip Präsens*. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 1966.
- Райт 1951:** Raith, J. *Untersuchungen zum Englischen Aspekt*. München: Hueber, 1951.
- Славова 2017:** Славова, Т. *Старобългарски език. Университетски учебник*. [Slavova, T. *Starobalgarski ezik. Universitetski uchebник*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017.
- Хабургаев 1974:** Хабургаев, Г. А. *Старославянский язык*. [Haburgaev, G. A. *Staroslavyanskij yazyk*.] Москва: Просвещение, 1974.
- Харалампиев 2001:** Харалампиев, Ив. *Историческа граматика на българския език*. [Haralampiev, Iv. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik*.] Велико Търново: Фабер, 2001.
- Шумахер 2007:** Schumacher, S. Die Deutschen und die Nachbarstämme: Lexikalische und strukturelle Sprachkontakthänomene entlang der keltisch-germanischen Übergangszone. // Hablitzel, H. & D. Stifter. *Johann Kaspar Zeuß im kultur- und sprachwissenschaftlichen Kontext (19. bis 21. Jahrhundert)*, *Kronach* 21.7. – 23.7.2006. Hans Hablitzel & David Stifter (eds). Wien: Praesens, 2007.
- Ягич 1883:** Jagić, V. *Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glagoliticus*. Санктпетербург, 1883.